

Кармышаков Т.М.

МУСУЛМАНЧЫЛЫК, СУФИЗМ ЖАНА АКЫНДАРДЫН ЧЫГАРМАЛАРЫ

Кармышаков Т.М.

МУСУЛЬМАНСТВО, СУФИЗМ И ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПОЭТОВ

T.M. Karmyshakov

ISLAM, SUFISM AND THE WORKS OF POETS

УДК:342.2(04)

В статье рассматривается историко-философская связь между мусульманством, суфизмом и творчеством поэтов Молло Нияза и Молло Багыша.

Макалада мусулманчылык, суфизм жана Молло Ниязын, Молло Кылыч акындарынын чыгармаларынын ортосунда тарыхый-философиялык байланыш каралган.

In this article are reviews historical and philosophical connections between Islam, Sufism and creative work of Mollo Niyaz and Mollo Bagysh.

1917-ж. революцияга чейинки кыргыз акындарынын чыгармачылыгында дин чоң орунду ээлеген. Түрк тилдүү дүйнөдө көпчүлүк булактарга ылайык негизги суфиялык коомдорго Халватия, Ясавия жан Каландария болгон. Халватия кому персиялык Гилан жергесинде Табриз шаарында 1397-ж. көз жумган Умар ал-Халвати тарабынан негизделген. Башка булактар боюнча, бул коомдун башаты Умардын устаты Мухаммед Нуру рухий обочолонгондукту сүйлөгөндүктөн «ал-Халваты» атка конгон. Бирок көпчүлүк булактарга так Умар халватиянын алгачкы пири катары мүнөздөлөт¹. Анын шакирти болуп Яхия али-Ширвани ал Бакуви, шемах айылынан, Ширвандагы (азыркы Азербайжан). Ал 1464-ж. дүйнөдөн кайткан, Бакудан коомдун окуусун тараткан. Аш-Ширвани бир топ окуучуларды өстүргөн, бирок анын халватиялык салттын өнүгүшүнө эң чоң салымы – бул Вирд ас-Саттар агтуу ырым-жырым намаз жыйнагын түзүү эсептелген. Аны бүгүнкү күндө да көпчүлүк халватиянын мектептери колдонууда. Ошондуктан кээ бир батыш илимпоздору эсептегендей, бул коомдун чыныгы түзүүчүсү бул так аш-Ширвани.

Анын «орун басарлары» Хулафа Умар Рушани (1486-ж. Табризде көз жумган) жана Юсуф аш-Ширвани (каза болгон жылы белгисиз) Анатолияда, Хорасанда, Египетте окуну негизинен таратышкан. Табризде Ак-Коюнлу Узун Хасан падыша. Умар Рушаниге колдо көрсөткөн. Рушани Мухаммад Демраш ал-Мухаммади (1524-ж. каза болгон) жана Ибрахим Гүлшанини коомго кошкон, кийин алар өз алдынча үгүт жүргүзүп, устат болушуп Каирде демирдашия жана гүлшания коомдорун түзүшкөн.

¹ Кныш А.Д. Суфийские институты в различных областях мусульманского мира. – М., 2007. - 305-Б.

Гүлшания коомдун эки мектеби Анатолиянын калкы арасында таанымал болушкан: сезайя, Хасан Сезай (1738-ж. каза болгон) негиздеген жана Халетия, аны Хасан Халети Али Ала (1911-ж. каза болгон) негиздеген. Юсуф али-Ширванинин шакирттеринин арасында эң көрүнүктүүлөрү - Шамс ад-Дин Ахмад Сиваси (1597-ж. каза болгон) жана Абд ал-Ахад Нури Сивасилер (1650-ж. каза болгон). Экөө тең өз коомдорун: шамсия жана сивасияларды уюштурушкан.

Халватиянын түрдүү мектептери алгач Түндүк Анатолияда кеңири тараган. Анда болочоктогу осмон султаны Байазис II бийликте турган. Бул жерде коомчулуктун эң атактуу шейхи болуп Мехмед Джамал ад-дин ал-Аксарай, же эл арасында Челеби Эфенди (1497-ж. каза болгон) таанымал эле. Анын атынан халватиянын ушул тармагы *джамалия* деп аталган. Анын шакирти Юсуф Сунбүлө Синан ад-дин 1529-ж. көзү өткөндөн кийин, коом сунбүлө деп атын өзгөрткөн. Коомдун баштапкы тарыхын бир канча мезгилге бөлсө болот. Байазид II башкаруу мезгилинде (1481-1512) коом чыгышка карай багыт алат, анын борбору Амаксыя жергесинен Стамбулга көчкөн. Селин Инин бийлиги тушунда сенектик мезгилди башынан өткөргөн. Бул кезде Осмон империясы Сафавиддердин шиит империясы менен согушкан, жана коомдун башчылары шииттерден обочолонууга жана сунниттик исламдын өкүлдөрү экендигин далилдөөгө аракеттенишкен.

Бул максатта Халватиянын рухий өтөөчүлүгүнөн беш шиит имамдары чыгарылган. Сулейман Великолепный (1520-1566) жана Селим IIнин (1566-1574) башкаруу мезгилинде халватия кайра жаралууну башынан өткөрүп, осмон коомунда өз ордун бекемдеген. Ал учурдагы бир топ жогорку кызматтагы чиновниктер бул коом менен тыгыз байланышкан, колдоо көрсөтүшкөн. Халватия алардан чоң өлчөмдөгү акчалай дотацияларды жана кыймылсыз мүлктү алган.

Бул мезгилде халватиянын түрдүү бутактары бүтүндөй Осмон империя аймагына жайылган. Алардын бири – шабания – айрыкча кең тараган жана таасирдүү эле. Аны Шабан Вали ал - Кастамуни негизделген (1568-ж. каза тапкан). Ал өзүнүн аркасында эч бир чыгарма калтырган эмес, бирок анын көптөгөн окуучулары анын диний «жолун» Борбордук жана Түндүк-Батыш Анатолия жашоочулары арасында активдүү жүргүзүшкөн. Аз убакыт

өткөндөн кийин бул региондон сырткары коомдун таасири тийип, осмон борборуна жеткен. Султан Мурад III (1574-1595) мистицизмге жакын болгон жана ага Шабана Валинин шакирти Шайх Шуджанын таасири чоң эле².

Айрыкча шабания Шайх Али Карабаш Валинин (1685-ж. көз жумган) башкаруусунда калк арасында кеңири тараган. Ал карабашия коомун негиздейт.

Али Карабаш Вали суфизмдин назарияты жана амалияты тууралуу көптөгөн эмгектери автору катары даңкы чыккан. Анын ичинде Ибн ал Арабинин «Акылмандуулуктун геммалары» чыгармасына элге малым болгон түшүндүрмөсү жана «айланып жаткан» дервиштердин бийлерин коргогон трактаты. Анын идеялары халватия окуусунун Анатолияда гана эмес, Осмон империя жергесиндеги өнүгүшүнө терең таасир тийгизген. Бул жерде ал XVIIк. Шейх Мустафа ал-Бакринин учурундагы халватиялык салттын «кайра жаралуусуна» негиз салган.

Али Карабаш Валинин шакирти, Насухи Мехмед (1718-ж. Стамбулда каза тапкан) Насухия коомун негиздеген, бул коом өз кезегинде черкешия коомун уюштурган. Черкешиянын черкеш анатолуялык шаарынын жашоочусу Черкеш Мустафа ачкан. Ал көп күчүн коомдун катардагы мүчөлөрдүн диний милдеттемелерин жеңилдетүүгө жумшаган. Маселен, Карабаш Валинин 20 «насааттарынан» 3гана калтырган:

1. өз устатына шакиртинин толук жана кыйшаюусуз баш ийүүсү;
2. шакирттин устатынын батасын кабыл алуу жана анын окуу мөөнөтү аяктаганда өзгөчө салтанаттуу тартипте коомго мүчө болуусу;
3. тынымсыз зикрди аткаруу.

Бул өзгөртүүлөр, албетте, черкешия коомунун социалдык базасын кеңейткен.

Мындан башка эки суфиялык устаттар, Хаджи Халил (1831-ж. көз жумган) жана Ибрахим Кушадали (1866-ж. каза тапкан) тарикаттын өз бутактарын негиздешкен: халилая и брахмия.

Ибрахмия суфийлери коомдон бөлүнүп, обочолонуп жашоо салты (текке) менен макул эмес болушкан. Бул жагдай халватиянын алгачкы өзгөчө белгиси болуп келген. Кушадали жана аны колдогондор бул салт, албетте, суфийлердин моралдык жана рухий бузулушуна алып барарын белгилешет. Ушул принципке ылайык, Кушадали өз окуучуларына динге жасалма ишенимдүүдөн баш тартып, киреше алып келген өнөр менен алек болууга, коомдук турмушта активдүү болууга үгүттөгөн. XIXк. экинчи жарымында Балкандарда (Босния жана Герцеговина) жана Болгарияда шабаниянын түрдүү мектептери кеңири тараган.

Жогоруда айтылган суфизмдин тарыхы Кыргызстанда суфизмдин таралышы да өз таасирин тийгизген. Суфизм 1917-ж. чейинки кыргыз акында-

рынын чыгармаларында муну байкаса болот. Маселен, атактуу жазгыч акын Молло Нияз өз ырларында белгилүү суфиялык терминдерди колдонгон. Албетте, акынды чыныгы, толук кандуу суфий деп атоого кыйын, бирок диний ишенимдерден алыс болгон деп айтуу да туура болбойт. Белгилүү суфизм окуунун таануучусу Хазрат Инайят Хан жазгандай, суфиялык мораль боюнча, дүйнөдөгү бардык нерселер сопулар үчүн Кудай тарабынан жаратылган, ошондуктан ал тиги дүйнөдөгө армандуу болбой, бу дүйнөдөгү жакшылыкты көрүп кетиши керек. Адам баласы нерселерге, каалоосуна көз каранды эмес; ал өзүн алардан эркин алып жүрөт. Ал жалгыздыкты саап, тоолорго кетип жашабайт, ал эл менен чогуу.

Акын суфиялык терминологияны колдонот: «сопу», «дервиш», «пир», «факыр», «ашыклар», «хафи сыр», «зикр», «нафс», «фана», «хал». Конкреттүү ырларында айтылат:

Дервиштер дайым жүргөнү
Мусапырлык даври экен.
Кимге айтамын сырымды
Кызматтын кылып пиримдин
Китеп кылдым ырымды.
Мачитта болот сыр деген
Көөлайт дилиң пир деген³.

Кыргызстанда суфизм Борбордук Азия, Жакынкы жана Орто Чыгыш ойчулдарынын идеялары аркылуу жайылган. Суфизмдин таасири Хафиз, Руми, Шамс Табридик, Саади, Омор Хайям, Низами, Фарид, Джами, аль-Газали, Ансари, Санайи, Аттар жана башкалардын чыгармалары аркылуу таралган. Диний-идеологиялык суфизм агымы фарс-тажик маданиятына таасирин көрсөтүү менен, чоң суфиялык адабият жаралган. XIX кылымда Чыгыш Түркстандын түпкүлүктүү калкы арасында Ахмед Яссавинин «Диван хикмат», Сулайман Бакырганинин «Охир замон китаби», Суфи Аллаярдын «Рисала азизан» жана башка диний-дидактикалык чыгармалар кеңири тараган. Диний ишмерлер суфиялык терминдердин жана адабий белгилердин түрдүү сөздүктөрүн жана энциклопедияларын түзүшкөн.

Т. Саманчин да Молдо Кылычтын чыгармачылыгына баа берип, айткан, Акын диний гана эмес, мусулман жазуучулардын адабий эмгектери менен тааныш болгон: Навои, Суфи Аллаяр, Хожа-Хафиз, Бедил, Рабгузи, Ахмет Ясау. «Бир миң жана бир түн», «Тоту нама», «Шах наме», араб, фарс адабияты менен Орто Азиянын түрк тилдерине котормолору аркылуу таанышкан⁴. Балким, жогорудагы эмгектер менен Молло Нияз да кабардар болгон.

Кыргыздардын арасында суфизмдин негизги таратуучулары - ишандар, шейхтер. «Тарых көрсөт-

³ Молло Нияз. Санат дигарастар. – Б.: Учкун, 1993.

⁴ Саманчин Т. Молдо Кылыч Шамыркан уулу (1866-1917). Кыргыз адабиятынын тарыхы. Байыркы орто жана кол жазма адабияты А.Акматалиевдин жалпы ред. астында. – Бишкек, 2002. – 275-б.

² Кныш А.Д. Суфийские институты в различных областях мусульманского мира. – М., 2007. – 305-Б.

күндөй, Борбордук Азия жергесинде көп кылымдуу жана татаал жергиликтүү калкын исламдаштыруу жараяныннын иделогторунун милдетин көп учурларда суфийлер өздөрүнө алышкан. Суфийлер аймактын көпчүлүк бөлүгү, айрыкча карапайым эли үчүн мыйзамдарды, салт-санааны түшүндүрүшкөн. Суфиялык шах эл үчүн ар дайым эң көрүнүктүү жак болгон. Ошондуктан исламдын генезисинде жана анын жергиликтүү түрүнүн колдонушунда суфийлер, матуриддик каламдын өкүлдөрүндөй кызмат аткарышкан»⁵.

Молло Нияздын пикиринде, муршиддин – пирдин, устаттын - жолго салуусу тең салмактуулукту кармап туруугоо керек, себеби ага жалгыз адам жетише албайт:

Пирлар назар этмаса
Мискиң гарып дилиндин
Хурса хоа китмас

Ара йолда калусан⁶.

Диний түшүнүктөр боюнча, жакшылык жана күнөө дүйнөдөгү тартипти коргоо үчүн жаралган, бул тартиптин бузулушу диндин ыдырашына алып келип, согуштар, жут жана кырсыктар менен коштолмок.

Адабияттар:

1. Кныш А.Д. Суфийские институты в различных областях мусульманского мира.–М., 2007.- 305-322-ББ.
2. Левин З.И. Реформа в исламе. Быть или не быть? – М.: Крафт, 2005. – С. 98-177-ББ. Devin Deweese. Islam (Journal of Islamic Studies 13:3 (2002)). pp. 298-330.
3. m and the Lagacy of Sovietology: A Review essay on Yaacov Ro'is Islam In The Soviet Union. (Journal of Islamic Studies 13:3 (2002)).-p. 298-330.
4. Adeeb Khalid. A Secular Islam: Nation, State, and Religion in Uzbekistan (Journal Middle East Stud). 35 (2003)). - pp. 573-598.

⁵ Бабаджанов Б. Возрождение деятельности суфийских групп в Узбекистане. Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования). Сборник статей памяти Фритца Майера. (Сост. и отв. ред. А.А. Хисматуллин).- СПб.: Филол. фак. Санкт-Петербург. гос. ун-та, 2001. – 331-332-ББ.

⁶ Молло Нияз. Санат дигарасттар. – Бишкек: Учкун, 1993.

Рецензент: к.филос.н. Жапаров Д.С.